

Katharina von Bora

Of: hoe een vrouw verdween uit de geschiedenis

Sieth Delhaas

Lesung im Niederländisch-Deutschen Café am 13. November 2018 vom 18.30 bis 20.00 Uhr in der Stadtbücherei in Gronau

Sehr geehrte Damen und Herren, Geachte dames en heren,

Spreken over Katharina von Bora, de echtgenote van de kerkhervormer Martin Luther, is voor mij, vijf-en-dertig jaar nadat ik een boek over haar schreef, niet eenvoudig. Ik heb de neiging te denken: iedereen kent haar toch. Zeker na de enorme ophef die er in 2017, vorig jaar ,was, over de herdenking van 500 jaar Reformatie. Maar nee, ik begrijp dat nog maar heel weinig mensen haar naam kennen. En heel weinig over haar leven weten. Hoewel ik vermoed, dat veel meer mensen in Duitsland haar kennen dan in Nederland.

Wie kende haar voordat de aankondiging van deze bijeenkomst was? Waardoor?

In 1983 werd het voor mij bijna een noodzaak over haar te gaan schrijven.

Dat wil ik graag uitleggen.

Toen eind 1982 de stroom informatie en publicaties rond de herdenking van de 500e geboortedag van Luther op gang kwam, gaf me dat een gevoel van irritatie.

In 1980 hadden we al dezelfde ophef gehad van 450 jaar Augsburgse Confessie, in 1946, 400 jaar sterfdag van Luther, 1917 herdenking vijfennegentig stellingen en begin van de Reformatie.

Maar zijn vrouw? Katharina von Bora... Ik wist nog maar heel kort dat Luther ooit getrouwd was geweest. Waarom werd er over haar nooit gerept? Waarom weet ik over haar nauwelijks meer dan dat ze een gevluchte non was?

Ik zelf was in 1977 betrokken geraakt bij de feministische theologie. Er als-het-ware met mijn neus opgeduwd omdat ik in juli van dat jaar was gevraagd tijdens de vakantie een predikant in de zondags kerkdienst te vervangen. Daarin vertelde ik over de nieuwe beweging van vrouwen binnen de kerk. Dat werd een kleine rel.

Vanaf die tijd waren vrouwen voor mij een *múst*. Dus *zéker* de vrouw van zo'n omstreden, maar belangrijke kerkgeschiedenis figuur als Luther. Ik wilde haar leven boven water krijgen. Ik vond een uitgever. Direct enthousiast over mijn plan.

Ik spreek dus over begin 1983. Toch leek mijn plan maandenlang onuitvoerbaar. In februari 1983 wist ik niet meer over haar dan het bijschrift: een gevluchte non. Daarnaast was er het hardnekkige sprookje over de ontsnapping in smerige haringtonnen. Zelfs een bekende Nederlandse Lutherse hoogleraar aan de theologische hogeschool wist haar naam niet eens.

En natuurlijk wilde de uitgever het boek op 31 oktober van dat jaar, Hervormingsdag, in de winkels hebben. Ik had drie opgroeiende kinderen, mijn journalistieke werk, 11 uur per week godsdienstles op een middelbare school, een echtgenoot. Waar te beginnen?

Mijn echtgenoot bracht uitkomst. Hij pakte van de bovenste plank van zijn boekenkast zijn oeroude Duitse kerkgeschiedenisboek. Schrijver Karl Heussi, hoogleraar aan de universiteit van Jena. Daarin vond ik haar *náám*. In een voetnoot weliswaar, maar een naam. Bij de trouwdatum van Luther verwees de voetnoot mij naar de allerkleinste lettertjes onderaan de bladzijde: 'Katharina von Bora' – een karakterschets van Ernst Kroker.

In de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam kon ik het lenen. Een boekje ontstaan rond de herdenking van de vierhonderste geboortedag van Luther in 1883. Helemaal gewijd aan Katharina von Bora.

Ik verslond het. Toen kreeg Katharina mij pas echt goed te pakken. Ze smeekte me te mogen ontsnappen uit de karakterschets van schrijver Kroker. En ik snapte waarom.

Levensloop

Voordat ik u het ‘waarom’ ga verklaren, wil ik eerst haar levensloop vertellen.

Daarna wil ik proberen uit te leggen, hoe haar leven verbonden was met de tijd waarin ze leefde.

Niets bijzonders, zult u zeggen, want ook onze levens worden gevormd door de geschiedenis van de tijd. Maar Katharina kwam Luther tegen en Luther speelde tussen 1510 en 1546 een hoofdrol in de Europese geschiedenis.

En toch verdween zij totaal uit die geschiedenis...

Katharina von Bora (1499-1552)

Ze is dus 16 jaar jonger dan Luther.

Ze is één van de zeer weinige vrouwen in de zestiende eeuw, die met haar hoofd boven het maaiveld uitkwamen. Het antwoord is eenvoudig: ze trouwde in 1525 met de monnik en kerkreformer Martin Luther. Ze is dan 26 jaar en in die tijd werd je al gezien als een vrouw van middelbare leeftijd. Luther was toen 47 en een ‘oude’ man.

Maar voor haar positie van ‘de vrouw-van’ had Katharina al een interessant leven.

Ze had al grote beslissingen genomen. Hoezo werd ze pas interessant door haar huwelijk met Luther?

Haar levensloop dus:

Katharina werd geboren op het kleine landgoed ‘Zolsdorf’. Ze was dus van adel. Haar vader Hans von Bora en haar moeder Katharina-Von Haubitz¹ – behoorden tot de lage landadel. Uit dit huwelijk werden nog drie jongens geboren en waarschijnlijk nog een meisje. Het feit dat Katharina van adel was, hoe laag ook, speelde een grote rol in haar leven niet alleen, maar in de totale samenleving van die tijd. In onze tijd maakt van-adel-zijn, tenminste in Nederland, nauwelijks nog indruk. Mijnheer Kroker, die haar levensschets tekende in de 19^e eeuw, laat die positie geen rol spelen. Maar in de tijd aan het eind van de Middeleeuwen en het begin van de Renaissance, in ‘de nieuwe tijd’, waarin Katharina leefde, speelde de tegenstellingen tussen adel en opkomende burgerij een zeer grote rol.

Na de dood van haar moeder wordt Käthe, zoals ze meestal werd genoemd, rond haar vijfde jaar ondergebracht op het kloosterinternaat van de Benedictinessen te Brehna, een dorp niet ver van haar geboorteplaats.

In 1508 bestemde haar vader haar voor het kloosterleven en bracht haar naar het Cisterziënserklooster ‘Marienthron’ te Nimbschen, Sachsen. Dus op haar 9^e jaar wordt Käthe zoals zoveel jonge meisjes, in die tijd voor het geestelijk leven bestemd door haar vader. Hoogstwaarschijnlijk heeft ze daar geen enkele zeggenschap in gehad. Was het een vanzelfsprekendheid, misschien.

Haar vader was hertrouwd. Als zijn dochter thuis zou blijven, zou hij later een bruidsschat voor haar moeten betalen. Die kosten konden worden uitgespaard. Bovendien: het

Cisterciënzerklooster in Nimbschen vroeg géén geld – ook een bruidsschat genoemd – voor de jonge meisjes.

Op de vorige school bij de Benedictinessen heeft Käthe al de beginselen geleerd van lezen, schrijven, godsdienstige voorschriften, bidden, de liturgie. Dit wordt voortgezet in Nimbschen. Behalve lezen, schrijven en rekenen, leert ze ook Latijn. Daarnaast werkt zij, evenals alle andere nonnen van de Cisterciënzer orde op de boerderij van het klooster en op de uitgestrekte landerijen, in de bakkerij, de brouwerij en andere afdelingen van het klooster. Zij leert daar wat nodig is om een zichzelf voorzienende huishouding, een bedrijf zou je bijna kunnen zeggen, van ruim honderd nonnen en personeel, meestal lekenbroeders te onderhouden. Ook hier kom ik op terug.

Käthes noviciaat, zo heet de opleiding tot non met alle daarbij horende plichten, begint in 1514. Ze is dan 15 jaar.

Op 8 oktober 1515 volgt haar inzegening als kloosterzuster.

De nonnen leven in Nimbschen in clausuur. Dat wil zeggen dat de kloosterlingen onderling niet mogen spreken, dat ze niet met de buitenwereld in contact komen. Dit gebeurt alleen als dat hoogstnoodzakelijk is voor het functioneren van het klooster. Bijvoorbeeld als de producten die ze verbouwen verkocht gaan worden op de markten van de omliggende plaatsen. Of in contact met leveranciers van levensmiddelen, die de nonnen zelf niet verbouwen of produceren of voor zaken die nodig zijn voor het functioneren van de congregatie. Het contact met mensen van buiten gaat vaak via een luikje in een muur of deur.

Vlucht

De nieuwe reformatorische beweging van Luther, die in 1517 zijn discussiepunten tegen de leer van de – katholieke – kerk openbaar maakt, dringt in die jaren dat Käthe officieel kloosterzuster is, ook door tot de vrouwen in ‘Marienthron’.

Het nieuws van de Reformatie bereikt het vrouwenklooster niet alleen via allerlei teksten die in Duitsland al enkele jaren in het geheim de ronde doen, maar deze wordt ook verspreid via uitgetreden monniken die de nieuwe leer van Luther volgen. Ook al geldt er een zwijgplicht in de kloosters, er zijn allerlei sluiptwegen waar dit gebod kan worden overtreden. Via de biechtvader bijvoorbeeld, via de leveranciers, via allerlei contacten die de zusters, hoe geïsoleerde ze ook leven, moeten onderhouden om hun leven te leiden en om hun grote bedrijf draaiende te houden.

Bovendien is het een publiek geheim, dat de helft van de nabij gelegen stad Grimma, waarmee het klooster in Nimbschen nauwe relaties heeft, evangelisch gezind is. De prior van het Augustijnenklooster in Grimma is een familielid van Veronika en Margrete van Zeschau, twee kloosterlingen uit Nimbschen. Hij heeft het jaar daarvoor vrijwillig zijn ambt als prior neergelegd en hij heeft met de andere monniken het klooster verlaten, Alom vindt er een leegloop van kloosters plaats.

Waarom? De kloosterlingen worden gegrepen door wat Luther te vertellen heeft. Het kernpunt uit Luthers theologie, de belofte van Gods genade en de daarbij behorende gemoedsrust voor alle mensen, wat de katholieke leer haar gelovigen niet biedt. Voor de nonnen zijn vooral twee andere publicaties van Luther van belang. De ene gaat over de gelofte van monniken (1521). De andere over de echtelijke liefde (1522) Waarom zou je non blijven, vragen de zusters zich af. Zeker omdat ze gewoon in een klooster zijn gestopt door hun vader of familie. Al deze ontwikkelingen zijn in 1521, Katharina is dan 22 jaar, aanleiding voor twaalf nonnen

uit 'Marienthron', hun klooster te verlaten. Zij besloten hun eeuwige gelofte te breken. Zij die ouders of familie hadden schreven vooraf naar huis met het verzoek hun wens te ondersteunen. Het antwoord op dit verzoek viel in alle gevallen negatief uit. Begrijpelijk, want als ouders of familie die wens zouden ondersteunen hadden ze kans op de doodstraf. Van Katharina is zo goed als zeker dat haar vader al gestorven was.

Daarna richten de nonnen zich per brief tot Luther. Luther, een zeer gewaardeerde hoogleraar aan de in het begin van die eeuw gestichte universiteit van Wittenberg, ziet het als zijn christelijke plicht de vraag van de nonnen serieus te nemen.

Luther zoekt hulp bij de alom geachte en meer dan gemiddeld ontwikkelde zestigjarige Leonhard Koppe uit Torgau, Behalve handelaar is hij burgemeester van zijn stad. Regelmatig levert hij producten af bij het klooster in Nimbschen. Hij gaat in op Luthers verzoek. Samen met zijn jongere neef en stadgenoot Wolf Dommitzsch, ontwikkelt Leonhard Koppe een vluchtplan voor de nonnen.

De vlucht vindt plaats in een door paarden getrokken en waarschijnlijk overhuifde kar. Waarschijnlijk is dit de kar die hij altijd gebruikte als hij bij het klooster iets moest leveren of ophalen.

Ook het tijdstip waarop de vrachtwagen arriveerde bij het klooster, zal het normale geweest zijn, waarop hij altijd kwam om geen wantrouwen te wekken bij de poortwachteres. Of wie weet, was de poortwachteres wel één van de vluchtende nonnen. De berichtgeving over de vlucht spreekt van een tijdstip bij zonsopgang van de Paasnacht 1523. Als ik kijk naar het gebedsschema van de zusters, dan hebben zij dus de lauden gehad om 3.10 in de nacht en de prime op 4.00 uur.

Ik vind deze uitleg op dit moment belangrijk om u in te wijden in een realiteit die wij ons 500 jaar later niet meer voor kunnen stellen.

Zwijgend wordt de wagen uitgeladen. Dat doen de zusters samen met de voerman en zijn knecht. Het is nog aardedonker. Binnen trouwens ook want alleen kleine kaarsenpitjes verlichten de gangen. Er wordt ingeladen wat mee moet naar Torgau en twaalf zusters klimmen op de kar voor een rit van 53 kilometer. Het moet perfect geregeld zijn geweest. Niemand heeft argwaan.

De hele Paasmaandag blijven de vrouwen in de stad van Koppe, Torgau dus.

Wat er intussen in het klooster gebeurt na de verdwijning van dit koppel zusters? Hoe lang doet zo'n bericht er over voordat het een volgende stad bereikt...

De volgende dag gaat de reis verder naar Wittenberg volgens de afspraak met Luther. Nog zo'n 65 km. De nonnen worden ontvangen in het 'Zwarte Klooster' het Augustijner klooster waar Luther met nog slechts één kloosterling woont. De andere veertig monniken hebben, na het begin van de Reformatie, het klooster verlaten.

Luther neemt de verantwoordelijkheid voor de vlucht volledig op zich. Die verantwoordelijkheid maakt hij openbaar. Om zowel Leonhard Koppe als de nonnen voor roddel te vrijwaren, schrijft Luther direct een brief aan Koppe, die hij als een openbaar geschrift in druk laat uitgeven onder de titel 'Oorzaak en antwoord: dat het monialen is toegestaan hun klooster te verlaten'. Want deze daad, zowel van de nonnen als de steun van Luther, veroorzaakt een oceaan van roddel.

U moet zich voorstellen: de nonnen lopen nog rond in hun habijt. Waar haal je zo snel andere

kleding vandaan? Geen winkels, zoals in onze tijd. De meeste mensen hadden niet meer dan de kleding die ze droegen... Luther doet een brandbrief uit om hulp. Kleding. Onderdak. En dan, komt de keurvorst Frederik de Wijze van Sachsen voor de draad met een flinke gift. Dan kan Luther de nonnen onderdak bezorgen totdat de meeste vrouwen door verwanten onder hun hoede worden genomen. Waarom willen de verwanten nu wel de nonnen helpen? Omdat Luther zijn verdediging had gepubliceerd. De nonnen die niet naar huis konden, sommigen woonden in hertogdommen of graafschappen van een de reformatie-vijandige vorst, vonden werk of een echtgenoot. Käthe blijft in Wittenberg.

Burgeres

Käthe vindt kort naar haar aankomst in Wittenberg onderdak in het huis van de jurist Philip von Reichenbach en zijn echtgenote. Dat wil zeggen als hulp in de huishouding. Niet veel later begint zij als manasje-van-alles in dezelfde stad in het huis van de hofschilder Lukas Cranach en zijn vrouw Barbara. Cranach, die ook raadsheer is en schatbewaarder van de keurvorst Frederik de Wijze of von Sachsen, Later is Cranach ook nog een periode burgemeester van Wittenberg,

Katharina is wel opgevoed in de monastieke en kerkelijke liturgie en het kloosterbedrijf, maar onbekend met de gebruiken in een huishouding van welgestelde burgers. Käthe leert dus bij deze twee burgergezinnen aan welke eisen een burgerlijke huishouding moet voldoen. Bovendien leert zij in die woningen, als begin twintiger, omgaan met leeftijdgenoten. Onder andere de mannelijke studenten van de Wittenberger Universiteit die in beide huishoudens regelmatig te gast zijn. Ze heeft vanaf haar vijfde jaar alleen maar met vrouwen geleefd. De enige man die ze te zien kreeg was de biechtvader en hier en daar een lekenbroeder bij het werk. Maar dat zijn, vanuit haar standpunt gezien, sowieso mannen uit een lagere stand, waar een adellijke non normaliter niet mee sprak.

Een geliefde

In die periode ontmoet Käthe de Neurenbergse patriciër, een voorname burger, Hieronymus Baumgärtner, voormalig student in Wittenberg. Niet van adel dus, zoals zij, wel een voorname burger. De twee worden verliefd. Niet veel later gaat Baumgärtner terug naar Neurenberg met de belofte snel terug te keren. Käthe wacht. Tevergeefs. Ze wordt ernstig ziek van verdriet. Aangenomen wordt dat Baumgärtner – al dan niet onder druk van zijn familie -, het zich als toekomstig raadsheer van de stad Nürnberg niet kan permitteren een huwelijk te sluiten met ‘een weggelopen non’. Want dat is ze en blijft ze en dat zal ze haar hele leven en altijd als er in Duitsland over haar geschreven altijd blijven horen: die weggebleven non. Daarom heb ik de tweede uitgave van mijn boek de titel gegeven: een protestantse non. Als een soort ertitel.

Luther, die Käthe natuurlijk regelmatig ontmoet bij zijn vrienden waar zij werkt en inwoont, schrijft drie maanden na zijn vertrek aan Hieronymus:

“Als je je Käthe houden wilt, moet je wel haast maken, voordat ze aan een ander wordt uitgehuwelijkt. Ze is haar liefde voor jou nog niet vergeten. Ik zou me over jullie verloving verheugen.”

Hieronimus laat niets van zich horen.

Een huwelijksvoorstel

De rechtstreekse aanleiding tot een inniger verhouding tussen Käthe en Martin Luther heb ik gevonden in een brief die een collega-theoloog van Luther, Nikolaus von Amsdorff (...) kort voor zijn aanstelling als predikant in Magdenburg aan Luther schrijft.

Käthe heeft van Amsdorff namelijk gevraagd tegen Luther te zeggen dat hij zijn pogingen moet staken haar uit te huwelijken aan Kaspar Glatz. Hij heeft wel een mooie baan, is rector van de Wittenburger universiteit. Maar zij wil die man niet. Maar..., schijnt ze gezegd te hebben, volgens Nikolaus von Amsdorff, ...als hij of de Herr Doktor haar als echtgenote zou willen, dat ze dat niet zal weigeren. Met Herr Doktor wordt natuurlijk Luther bedoelt. Kennelijk heeft Luther uit die woorden van Käthe moed geput. Of heeft ze hem op een idee gebracht? Dat alles is voor altijd geheim gebleven.

Hoe het proces van kennismaking tot het huwelijk verloopt, heb ik enigszins kunnen achterhalen door de brieven van Luther te lezen die hij in de maanden voor zijn huwelijk aan ouders en vrienden schrijft.

Op 13 juni 1525, Käthe is dan 26, bevestigt stadspredikant van Wittenberg Bugenhagen de officiële verloving. Dit gebeurt in aanwezigheid van vijf vrienden van het echtpaar in het *zwarte klooster*, waar Luther nog steeds woont, De openbare huwelijksbevestiging in de kerk vindt plaats op 27 juni waar ook de ouders van Luther aanwezig zijn.

In de kerkelijke en burgerlijke wereld roept het huwelijk zowel verzet als instemming op.

Katharina gaat met toestemming van de keurvorst na haar huwelijk bij Luther wonen in het lege Augustijner klooster in Wittenberg waar alle monniken zijn vertrokken door de leer van Luther. Let wel dit klooster is dus eigendom van de keurvorst en niet van de katholieke kerk. Het klooster telt behalve de begane grond en een zolder, twee verdiepingen. (Nu nog te zien als museum). Op het erf zijn er naast een ziekenzaal, stallen, schuren en een brouwerij. En er is een kloostertuin.

Bij zijn huwelijk krijgt Luther van de vorst niet alleen voor zijn werk aan de universiteit en zijn diensten aan de gemeenschap een salaris van 100 gulden per jaar. Ook schenkt de vorst het paar een zelfde bedrag voor hun huwelijk.

We hebben natuurlijk geen idee hoe dat bedrag in verhouding staat tot de waarde van het geld nu. In elk geval is het zo dat er de eerste jaren van hun huwelijk armoede heerst in het 'zwarte klooster'.

Het echtpaar krijgt zes kinderen. Drie meisjes en drie jongens. Het oudste meisje sterft, nog geen jaar oud aan de pest. Het tweede meisje overlijdt op haar dertiende. Begin 1540 heeft Käthe een miskraam waardoor ze wekenlang tussen leven en dood zweeft.

Zeven jaar na hun huwelijk, in 1532, vermaakt de vorst aan Luther en zijn echtgenote en hun – toen nog – beider nakomelingen het *zwarte klooster* met alles wat er bij hoort. Met de beperking op deze rechten, dat bij eventuele verkoop de vorst en zijn nakomelingen het eerste kooprecht wordt gelaten.

Haar kundigheden toegepast

Käthe – u weet nog wat haar taken waren in het klooster vanaf haar 9^e jaar? – pakt alles wat haar voorhanden komt aan om het inkomen van het gezin uit te breiden.

Tuinen worden ingezaaid, de kloosterbrouwerij wordt in gang gezet, vee wordt aangekocht. Alles geleerd in haar kloosterbestaan. Iedere meter grond wordt rendabel gemaakt. Begin

dertiger jaren wordt er een tuin aangekocht met hoeve, een groter stuk grond aan de Saumarkt volgt, er stroomt een beek doorheen, die de keuken van vis voorziet.

In 1544 wordt een hoptuin voor de bierbrouwerij gekocht. Later pacht Käthe het landgoed Boos, één mijl buiten Wittenberg gelegen aan de overkant van de Elbe ten behoeve van haar huishouding.

Daarnaast schenkt de keurvorst het aankoopbedrag voor de oude familieboerderij van Käthes ouders als dank aan het echtpaar Luther omdat zij zoveel betekenen voor zijn land en omdat zij naast hun eigen kinderen nog minstens elf pleegkinderen opvoeden. Daarnaast hebben talloze anderen, armen en vluchtelingen een grote en steeds wisselende kring in het Lutherhuis gevormd.

Als echtgenote van de Reformator

Het is de gewoonte dat een hoogleraar aan de universiteit studenten in huis opneemt. Vaak van rijke ouders verder weg of in het buitenland. Bijvoorbeeld er zijn veel studenten in Wittenberg uit Hongarije. Luthers bezittingen zijn later bij de 30-jarige oorlog ook voor een groot deel naar Hongarije gegaan uit vrees dat ze vernietigd zouden worden. Rijke ouders willen graag dat hun zoons in huize Luther wonen. Käthe zorgt ervoor dat het kostgeld wordt betaald.

Uit die gewoonte van studenten-in-de-kost-hebben, zijn de beroemde ‘Tischreden’ ontstaan. Daarnaast bezoekt een onafgebroken rij koninklijke en andere belangrijke gasten uit heel Europa *het zwarte klooster* om Luther te raadplegen over politieke, bestuurlijke, godsdienstige en allerlei andere vragen.

Op 18 februari 1546, 62 jaar oud, sterft Luther in zijn geboorteplaats Eisleben. Zijn vrienden Melancton, Bugenhagen en Kreuziger brengen deze boodschap in de vroege ochtend van 19 februari aan Katharina over. Hij was in Eisleben om te bemiddelen in een onderling financieel conflict tussen de graven van Mansfeld. Hij was moe en versleten. Zijn drie zoons, 19, 14 en 13 jaar oud vergezelden hem op die reis. Vijf lange dagen moet de weduwe wachten totdat zijn stoffelijk overschot uit Eisleben in Wittenberg aankomt. De lijkwagen wordt onderweg voortdurend opgehouden door massa's mensen. Mensen die hem willen eren met een kerkdienst, een plechtigheid, enzovoort. Tenlotte reist Käthe hem tegemoet.

Na de begrafenis volgen jaren van harde strijd voor Käthe met Brück, de kanselier van de keurvorst, om niet alleen haar kinderen, maar ook de bezittingen van Luther en haar te behouden. Haar vrienden Melancton en Bugenhagen ondersteunen haar in die strijd, die zij tenslotte wint.

Het einde

In de zomer van 1552 slaat voor de zoveelste keer de pest toe in Wittenberg. Begin juni biedt de stadsraad van Torgau de universiteit van Wittenberg onderdak aan. Dat betekent dat de studenten die bij Käthe in de kost zijn ook naar Torgau vertrekken vanwege het besmettingsgevaar.

Käthe blijft met haar kinderen – zoals Luther en zij al die jaren hebben gedaan – in de stad om achtergebleven zieken te verzorgen. Tot in september ook in Wittenberg in het zwarte klooster de eerste slachtoffers vallen. Met paard en wagen vertrekt ze met haar kinderen en huisraad naar Torgau.

Onderweg schrikken de paarden, steigeren, de wagen dreigt van de weg te raken. Katharina

springt, wil de paarden grijpen, valt en komt in het water terecht. Verlamd komt ze met haar redders in Torgau aan.

In drie maanden tijd kwijnt de sterke vrouw weg. Op 20 december 1552 overlijdt ze.

Ze wordt begraven in de Marienkirche in Torgau, De kloosterkerk, die in 1243 aan het toenmalige Cisterciënzerklooster in Torgau werd geschonken.

Haar gebeente rust er – ook nu nog – onder de stenen vloer tussen doopvont en kansel.

‘Anno 1552 den 20. Dezember ist in Gott selig entschlaffen alhier zu Torgau Herrn D. Martini Luthers seligen Hindergelassene wittwe Katharina‘.

Terugkomend op:

P 2. Katharina wil verlost worden van het boek van Kroker:

Hij heeft een geweldig boek geschreven.

Maar: hij gebruikte KvB als voorbeeld van een 19^e eeuwse predikantsvrouw. Wonend in een pastorie, een burgerlijke van de 19^e eeuw. Waarin zij afgemeten werd aan liefdadigheid, het onderhoud van haar bloemen- en groententuin.

Voorbeeld hoe hij over haar sprak:

‘Hoe moet het de voormalige nonnen, hoe moet het vooral hen, die sedert hun vroege kinderleeftijd in de geestelijke van de wereld gescheiden beslotenheid waren vastgehouden, wel opeens te moede geweest zijn! Zeker wel als iemand, die uit een donkere ruimte, waarin hij lang heeft vertoefd, plotseling onder de blote hemel komt, waar hem een overvloed van licht omstraalt. Welk een nieuw, blij en dankbaar leven begon er in het hart van de 24-jarige vrouw op te bloeien, toen de bleke handen, onder het oog van een kranige huisvrouw, flink leerden aanpakken in het veelzijdige en het voor het vrouwelijk gemoed zo bevredigende werk in de huishouding. Hoe opgewekt hebben wellicht de schrandere ogen van de jonge Katharina, die nauwelijks iets van de wereld had gezien, naar het bewegelijke leven (in dat gezin gekeken)...’

Mijn boek lezen over de héle geschiedenis en achtergronden:

Nu: de gevaren van de nieuwe tijd!!

Katharina een voorbeeld van een Fremdkörper in een ‘nieuwe tijd’

De nieuwe tijd – vergelijking met nu: de vluchtelingen.

De mensen met een donkerder huidskleur.

Nationalisme. Fremdkörper buiten de deur houden.

Voorbeeld Katharina von Bora: In haar levensloop en haar positie, haar hóge positie als ze de echtgenote is van Luther, zitten vele momenten waardoor zij tegemoetgetreden wordt als een vrouw, die niet in de gemeenschap van Wittenberg hoort.

Strijd tussen katholieken en protestanten

burgers verachten haar omdat een gevluchte non is

Tegelijkertijd zijn ze jaloers omdat ze van adel is.

Een Cisterciënzerorde is een complimentieve kloosterorde. Dat wil zeggen dat hun leven vooral bestond en nog bestaat uit bidden. Negen keer per etmaal. Beginnend om 2 uur 's nachts en door de nacht en dag heen tot 20 uur 's avonds. Met een kleine variatie tussen zomer- en wintertijd.

Tegelijkertijd leren ze vakken als land bewerken en bebouwen dat ze eigenhandig doen. Ze leren broodbakken. Bier maken. Het vervangingsmiddel van drinkwater, want dat was er niet.

Katharina begin in Wittenberg zelf hop te verbouwen, brouwt bier en haar bier staat bekend om haar kwaliteit.

Ik wil daarmee zeggen dat er voldoende reden is voor jaloezie in de bevolking. Katharina is een vrouw die van wanten weet. Gaat haar gang. Is niet bang haar handen vuil te maken. Kortom ze voldoet als adellijke vrouw én als non niet aan het beeld dat de opkomende burgerij van een non heeft...

Toen ik die tijden voor het eerst hoorde van de zusters Trappistinnen in Berkel Enschoot – sinds een jaar of tien hebben ze een schitterend nieuw klooster in Oosterbeek bij Arnhem – was ik verbijsterd door het zware leven van de zusters. Juist door die gebedstijden. Nooit een nachtje rustig doorslapen. Nooit verwarming in de tijd van Katharina. Koude nachten en een hard leven. Wel is hun kovel, de witte mantel die ze omslaan als ze gaan bidden, van een dikke warme wol die hen helemaal bedekt.

Het waren vrouwen die uit de kastelen en de grote boerenhoeven kwamen. Bidden en werken.

Wat betekent de daad van koopman Koppe uit Torgau. Een heldendaad. Hij woont in een ander graafschap dan Luther. In dat Georg von Sachsen, Deze vorst blijft door dik en dun volgeling van de kerk en Karel de V^e. Dat betekent dat hij vluchtende monniken en nonnen de doodstraf geeft.

In DDR-tijd met mijn man eigen auto naar DDR. Niet eenvoudig. Kerkhistoricus. Hoe stel je je het voor.

Woord: hermeneutiek Hans Georg Gadamer:

Het hermeneutische probleem betreft het verschijnsel van het verstaan en van de juiste uitleg van wat verstaan wordt.

Het verstaan – het begrijpen van iets – is eigen aan het menselijke bestaan als zodanig. Gadamer wil de geesteswetenschappen relateren aan de ervaringen van de filosofie, de kunst en de geschiedenis.

Ook in de kunst wordt een waarheid ervaren die door de wetenschap niet kan worden vervangen of overtroffen. Gadamer maar wil laten zien wat de wetenschappen, boven hun methodisch zelfbewustzijn uit, zijn en doen, en vooral: wat hen met het geheel van onze wereldervaring verbindt.

Ik heb dat ervaren als een plicht. Met name verbonden met de journalistiek. Ook gevoelig daarvoor geworden omdat gevoelens, ervaringen geen recht van bestaan hadden in de wetenschappen. Daar stonden vrouwen voor: gevoel, geen verstand. Als je de helft van de wereldbewoners zo bekijkt, geldt ook voor zwarten, homo's – die deugen ook niet – mensen die uit andere streken komen, dan weet je wel wie het in deze wereld voor het zeggen hebben.

Nog iets gedaan: Boek ontdekt. In 1980 geschreven door twee historici . Uitgegeven bij de toen heel linkse socialistische uitgeverij in Nijmegen. Schrijvers Paul Offermans en Bernt Feis '*De geschiedenis van het gewone volk*'.

Ik had dat nodig. Mijn oog werd gevoelig voor de geschiedenis van gewone mensen Daar was tot 1980 nauwelijks over geschreven.

Katharina von Bora was, omdat ze een vrouw was, omdat men haar haatte omdat ze de orde verstoorde, omdat ze kans had gezien zichzelf te redden, te vechten voor haar bestaan, haar gezin, haar man, die inging tegen de katholieke kerkelijke machten.

IK kreeg er oog voor om de gewone mens in beeld te krijgen vanuit historisch-materialistisch perspectief, Rekening houdend met de productiewijzen in de maatschappij.

Niet de geschiedenis van de koningen, de politici, de bankiers, de adellijke heren. Ik werd nieuwsgierig naar de geschiedenis van het gewone volk.

En de minste daarvan: de vrouw.
